

## ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ В УКРАЇНІ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД

**Косенко Ю. М.**

кандидат педагогічних наук

Сучасний стан методики викладання історії України розумово відсталим школярам є результатом тривалого періоду її становлення як навчальної дисципліни та, водночас, черговим етапом її розвитку й подальшого удосконалення.

Аналіз науково-методичної літератури та вивчення досвіду роботи вчителів історії спеціальних шкіл, дають підстави стверджувати, що розумово відсталі школярі зіштовхуються зі значними труднощами в оволодінні історичними знаннями, внаслідок чого зменшується ефективність їх засвоєння.

Проблему підвищення ефективності засвоєння історичного матеріалу дітьми з розумовою відсталістю досліджувала низка вчених. Зокрема, у роботах Ж. І. Шиф пропонувалося з цією метою активно використовувати засоби модифікованого повторення вивченого матеріалу. За даними наукових досліджень А. І. Капустіна, ефективним у формуванні історичних понять у дітей цієї категорії є прийом порівняння та виділення істотних ознак, які сприяють усвідомленню учнями причинно-наслідкових зв'язків історичних подій і явищ.

У працях Н. Б. Лур'є підкреслюється важливість логічного викладення історичної інформації, дотримання вчителем плану розповіді. Саме зв'язне, послідовне викладення матеріалу з опорою на ілюстративний матеріал, на думку автора, сприяє формуванню міцних знань з історії в учнів допоміжної школи. Схожих поглядів дотримувалася О. Г. Зоріна, яка пропонувала шляхом використання сюжетних картин на різних етапах уроку історії підвищувати продуктивність вивчення навчального матеріалу.

І. І. Фінкільштейн пропонував враховувати індивідуальні психофізичні особливості школярів пропонуючи максимально конкретизовувати історичний матеріалу. На думку педагога це сприятиме підвищенню якості навчання історії розумово відсталих осіб.

У дослідженнях В. А. Лапшина і Б. П. Пузанова зазначається, що залучення практичного, наочно-почуттєвого досвіду учнів сприяє формуванню міцних знань із курсу історії. Експеримент Л. В. Нікітіної та І. М. Бгажнокової пов'язаний із введенням пропедевтичного курсу історії у 6 класі також дав позитивний результат.

Як бачимо, у арсеналі спеціальної методики історії існує багато ефективних розробок, але відсутні роботи які б узагальнювали теоретичні та практичні надбання, досліджували цю проблему у історичній перспективі.

Метою статті є дослідження проблеми формування історичних знань у розумово відсталих учнів у дореволюційний період, вивчення поглядів вітчизняних та закордонних науковців на проблему підвищення ефективності навчання історії дітей цієї категорії, дослідження питання становлення історії як самостійного курсу у спеціальних навчальних закладах.

Протягом багатьох століть знання минулого країни чи окремих земель, володіння інформацією про видатні військові перемоги чи життєдіяльність історичних героїв, знання власного родоводу було надбанням лише представників панівного класу. До осіб простого походження історична інформація доходила у обмеженому обсязі, а для дітей з розумовою відсталістю не існувало навіть навчальних закладів.

Перші позитивні зміни у цьому питанні були пов'язані з діяльністю Головного управління військових навчальних закладів Російської імперії. У 60-х роках XIX століття у системі військових навчальних закладів було проведено низку прогресивних освітніх реформ спрямованих на підвищення якості навчання. За ініціативою начальника Головного управління військових навчальних закладів генерала М. В. Ісакова (1863 – 1881 р. р.) та при підтримці воєнного міністра генерал-ад'ютанта графа Д. О. Мілютіна (1861 – 1881 р. р.)

була проведена реформа військових навчальних закладів. У 1865 році були створені проміжні, повторні класи (між 3 і 4) для малоздібних учнів військових гімназій. Метою цих класів була спроба створення адекватних умов навчання невстигаючим дітям та їх корекційно-освітній супровід. У 1867 році педагогічна комісія військових навчальних закладів рекомендувала всіх малоздібних дітей переводити із військових гімназій у військові навчальні школи які з 1868 року перетворилися у військові прогімназії. За даними Х. С. Замського всього прогімназій було 11, одна з них у Києві [3, с.251; 6, с.101].

Навчальний курс військових прогімназій складав 4 роки навчання. Програми були значно простішими і прирівнювалися до програм повітових училищ.

Учні військових прогімназій (серед яких були й розумово відсталі діти) знайомилися з елементарними і фрагментарними історичними відомостями, а саме: вивчали Закон Божий, церковну історію, скорочений варіант історії Росії та всесвітньої історії. Значну частину змісту історичних курсів складали розрізнені факти з життя російських монархів, полководців, святих, найбільш відомі події з історії стародавньої Греції та Риму.

У 1871 році вийшов у світ підручник з російської історії В. Новаковського, який фактично не вніс суттєвих змін у зміст курсу історії військових прогімназій. У підручнику переважно були розміщені оповідання з життя царів, святих, розповіді про боротьбу за владу тощо.

Основними методами, які використовувалися у той час у процесі навчання історії, було заучування дітьми уривків напам'ять, переказ текстів підручників, бесіди. Необхідно відмітити широке використання у прогімназіях наочних посібників: картин, карт тощо.

Приблизно в цей час виходять друком перші методичні посібники з історії Я. Г. Гуревича та А. Кролюницького. У своїй роботі Я. Г. Гуревич зазначає, що замість бездумного заучування та переказів, вчителям необхідно активно застосовувати творчі розповіді, вільні бесіди, навчальні картини.

А. Кролюницький у книзі «Опыт методики элементарного курса истории» наголошував на тому, що історичний матеріал повинен засвоюватися учнями за допомогою образної розповіді вчителя і бесіди, як методу діагностування рівня засвоєння дітьми навчального матеріалу з історії. Автор висунув низку нових ідей з методики викладання історії: історичні екскурсії та читання історичної художньої літератури [4, с.19].

На жаль, ці методи навчання фактично не застосовувалися на заняттях з історії з невстигаючими дітьми у військових прогімназіях, тому що цей тип навчальних закладів після переходу генерала М. В. Ісакова у 1881 році на іншу посаду було реорганізовано у військові початкові училища, які не виконували функцію навчання і виховання малоздібних дітей.

У наступні роки в дореволюційній Росії проблема навчання і виховання розумово відсталих дітей не мала державної підтримки і вирішувалася переважно приватними особами та різноманітними товариствами і братствами. Нечисленні заклади (притулок Святого Емануїла у Петербурзі (1881 р.), лікувально-виховний заклад І. В. Маляревського у Петербурзі (1882 р.), притулок К. К. Грачевої у Петербурзі (1894 р.), допоміжні школи і класи в Москві, Вологді, Нижньому Новгороді, Харкові, Катеринодарі, Саратові, Ростові-на-Дону), які існували без централізованого управління, проводили навчально-виховний процес за власними програмами, тому нам достеменно невідомо, чи викладалася історія як окремий навчальний предмет і які методи на цих заняттях були провідними.

На початку ХХ століття у Києві доньки відомого українського психіатра, професора О. І. Сікорського, Ольга та Олена, реалізують ідею лікарсько-педагогічного впливу на розвиток особистості дефективної дитини. Створений ними «Лікарсько-педагогічний інститут для розумово недорозвинених, відсталих і нервово хворих дітей І. А. Сікорського» (1904 р.) надавав дітям лікарсько-освітні послуги у трьох вікових групах. У старшій групі навчання здійснювалося за програмою першого класу гімназії, яка передбачала знайомство з елементарним курсом історії. До цієї групи потрапляли розумово

відсталі діти, морально недорозвинуті та душевно хворі, які не тільки за віком але й рівнем розумового потенціалу могли опанувати навчальну програму [1, с.51].

Цей лікарсько-педагогічний заклад застосовував науковий підхід у роботі зі своїми вихованцями, поглиблено й систематично досліджуючи особливості розвитку кожної дитини. Прогресивними були погляди щодо врахування індивідуальних особливостей кожної дитини, застосування диференційованого підходу у навчанні історії, створенні родинного затишку. За даними М. О. Супруна, у навчанні історії та інших предметних курсів широко використовувалися тогочасні передові технічні засоби навчання, предметна й зображувальна наочність. Активно використовувалися міжпредметні зв'язки, застосовувалося закріплення й повторення вивченого матеріалу під час прогулянок, ігор, вікторин, шкільних свят тощо. Навчання у закладі тривали з понеділка до суботи, загальноосвітні предмети (зокрема й історія) викладалися у першій половині дня (з 9.30 до 11.00) [5, с.40].

У 1908 році В. П. Кащенко відкриває школу-санаторій для дефективних дітей, до завдань якої входили: розвиток у розумово відсталих учнів пізнавальних інтересів, самостійності та активності. Цікавим і позитивним було у школі В. П. Кащенка те, що тут забезпечувався тісний, органічний зв'язок між предметами (історією і арифметикою, історією і географією), а активність учнів у процесі навчання підтримувалася використанням низки дидактичних ігор із залученням до неї великої кількості наочних посібників та максимальної конкретизації матеріалу [3, с.297].

Система допоміжних шкіл у Російській імперії на початку XX століття проходила етап становлення, тому питання змісту і методики навчання дітей з вадами інтелекту розглядалися у різноманітних публікаціях. Зокрема у науково-методичній праці «Допоміжні школи», яка була підготовлена дефектологами Санкт-Петербурга у 1909 році, привертає до себе увагу тлумаченням значущості певної навчальної дисципліни для розумово відсталого школяра. У цій роботі навчальний курс «Історія» взагалі не розглядався, тому що містив

велику кількість абстрактних понять і, на думку авторів, не відігравав значної ролі у соціалізації дитини. З іншого боку, дослідники вважають обов'язковим до вивчення розумово відсталими школярами Закону Божого. Вивчення Закону Божого, на їх думку, повинно починатися зі священної історії. Діти із розумовою відсталістю здатні до сприйняття елементарних історичних істин, що викладаються у формі звичайної розповіді. При викладанні історії Старого та Нового Завіту увага дітей повинна звертатися переважно на головні події, які мають розповідатися детально й у систематизованому викладі.

Значний вплив на формування тогочасної дефектологічної думки у дореволюційній Росії відігравали твори іноземних фахівців. У 1901 році вийшла друком робота бельгійського вченого, ректора Брюссельського університету Жана Демора «Ненормальні діти: виховання їх вдома і у школі». На теренах Російської імперії цей твір з'явився у 1909 році. Цікавим у поглядах вченого є той факт, що під час планування навчальних дисциплін автор пропонує керуватися принципом «корисності». Жан Демор вважав недоречним проводити з розумово відсталими школярами систематичні уроки з історії, природознавства, географії та інших навчальних дисциплін. На думку науковця, набагато кориснішими є інтегровані заняття, оскільки: «діти під час своїх занять присвячують багато часу знайомству з різними предметами, ландшафтами, пам'ятниками, картинами; вони розглядають їх, і завдяки цьому з ними можна вести бесіди про життя природи, історичні епізоди, на різні географічні теми тощо. У допоміжних школах насамперед потрібно вчити бачити, слухати, міркувати та бажати» [2, с.278].

Дещо іншої точки зору дотримувався один із засновників німецької лікувальної педагогіки, директор школи для розумово відсталих дітей у м. Галле, Бруно Меннель. У своїй книзі «Школи для розумово відсталих дітей», яка була перекладена і видана у Петербурзі в 1911 році, автор рекомендував включити до навчального плану закладу історію. Педагог наголошував на важливості використання ігор під час її вивчення з метою поступового

переходу до серйозних вимог і подальшого розвитку органів чуття, моторики, корекції мовлення, уявлень про час і простір в учнів з вадами інтелекту.

Бельгійський вчений Ж. О. Декролі, досліджуючи такі елементи психічних процесів, як сприйняття, асоціація, вираження, наголошував на позитивному впливові занять з історії на розвиток асоціативного мислення у розумово відсталих учнів. Вчений пропонував використовувати на цих уроках велику кількість дидактичного матеріалу, максимально враховуючи при цьому індивідуальні інтереси та можливості учнів.

Дещо іншої думки дотримувався професор медицини П. І. Ковалевський. У своїй роботі «Отсталые дети, причины отсталости и борьба с ней» (1914 р.) автор підкреслював, що у допоміжній школі головною відмінною рисою повинна бути практичність у застосуванні реальних знань учня й випускника цього навчального закладу. Саме виходячи з таких міркувань, на думку автора, вивчення історії розумово відсталими школярами є зайвим, адже цей курс вміщує багато абстрактних понять. На переконання П. І. Ковалевського доцільно усувати із навчальних планів абстрактні навчальні дисципліни, а головне місце надавати ремеслам, садівництву, городництву, землеробству, птахівництву, виноградарству тощо [5, с.57].

Таким чином, у II половині XIX – на початку XX століть на території Російської імперії виникають перші спеціальні лікарсько-освітні заклади, метою яких було забезпечення медичного та педагогічного супроводу розумово відсталих дітей. Створення окремих спеціальних закладів не дає підстави стверджувати про формування у Росії цього періоду системи спеціальної освіти. Зазначені школи не передбачали централізованого державного фінансування, не були забезпечені відповідною нормативно-правовою базою, яка б регламентувала їхнє функціонування, були позбавлені методичного і програмового супроводу. Педагоги використовували власні навчальні плани та програми. У одних навчальних закладах історія як навчальний курс знаходила своє місце, в інших школах розумово відсталі учні замість світської історії вивчали релігійну (у рамках курсу «Закон Божий»). Існували навчальні заклади,

вихованці яких знайомилися з минулим не на заняттях історії, а під час позашкільних заходів, підготовці свят, бесід тощо. Також були школи, у яких розумово відсталі учні взагалі не знайомилися з історією.

Зазначена стаття не вичерпує всієї інформації про стан викладання історії у спеціальних навчальних закладах для розумово відсталих дітей на території України у дореволюційний період і потребує більш детального вивчення цієї проблеми.

### Література

**1. Бондар В. І.** Історія олигофренопедагогіки : підручник / В. І. Бондар, В. В. Золотоверх – К. : Знання, 2007. – 375 с. **2. Демор Ж.** Ненормальные дети: воспитание их дома и в школе / Ж. Демор ; [пер. Р. Б. Певзнер]. – М. : Т-во И. Д. Сытина, 1909. – 371 с. **3. Замский Х. С.** История олигофренопедагогика / Х. С. Замский. – М. : Просвещение, 1974. – 392 с. **4. Лыжина О. А.** Формирование исторических представлений у младших школьников на уроках исторической пропедевтики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ольга Андреевна Лыжина. – Екатеринбург, 2004. – 179 с. **5. Супрун М. О.** Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія / М. О. Супрун. – К. : Вид. Паливода А. В. 2005. – 328 с. **6. Специальная педагогика :** учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / [Л. И. Аксенов, Б. А. Архипов, Л. И. Белякова и др.], под ред. Н. М. Назаровой. – М. : Академия, 2002. – 400 с.

### References

**1. Bondar V. I.** Istoriya oligofrenopedagogiki : pidruchnik / V. I. Bondar, V. V. Zolotoverch. – K. : Znannya, 2007. – 375 s. **2. Demor Zh.** Nenormalniye deti : vospitanie ih doma i v shkole / Zh. Demor ; [per. R. B. Pevzner]. – M. : T-vo I. D. Syitina, 1909. – 371 s. **3. Zamskiy H. S.** Istoriya oligofrenopedagogiki / H. S. Zamskiy. – M. : Prosveschenie, 1974. – 392 s. **4. Lyizhina O. A.** Formirovanie istoricheskikh predstavleniy u mladschih skolnikov na urokah istoricheskoy propedevтики : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Olga Andreevna Lyizhina. – Ekaterinburg, 2004. – 179 s. **5. Suprun M. O.** Korekziyne navchannya uchniv dopomizhnyh zakladiv osviti : vitoki, stanovlennya ta rozvitok (druga polovina XIX – persha polovina XX st.) : monografiya / M. O. Suprun. – K. : Vid. Palivoda A. V., 2005. – 328 s. **6. Spetsialnaya pedagogika :** ucheb. posobie dlya stud. vyissh. ped. ucheb. zavedeniy / [L. I. Aksenov, B. A. Arhipov, L. I. Belyakova I dr.], pod red. N. M. Nazarovoy. – M. : Akademiya, 2002. – 400 s.

### Косенко Ю. М. Формування історичних знань у розумово відсталих учнів в Україні у дореволюційний період

У статті висвітлюється проблема вивчення історичного матеріалу розумово відсталими дітьми в Україні у дореволюційний період, розглядаються питання становлення системи навчальних закладів для осіб із порушеннями інтелектуального розвитку у другій половині XIX – початку XX століття. Досліджено засоби, методи і прийоми навчання історії розумово відсталих дітей у допоміжних класах і спеціальних школах дореволюційної Росії. Проаналізовано погляди вітчизняних і закордонних вчених-дефектологів на проблему викладання історії розумово відсталим школярам. Здійснено аналіз змісту навчального курсу з історії та шкільного предмету «Закон Божий» у дореволюційних закладах для розумово відсталих дітей. Висвітлено основний зміст методичних посібників з історії кінця XIX століття.



*Ключові слова:* розумово відсталі діти, історія, методика викладання історії, дореволюційний період.

**Косенко Ю. Н. Формирование исторических знаний в умственно отсталых учеников в Украине в дореволюционный период**

В статье освещается проблема изучения исторического материала умственно отсталыми детьми в Украине в дореволюционный период, рассматриваются вопросы становления системы учебных заведений для лиц с нарушениями интеллектуального развития во второй половине XIX – начале XX века. Исследованы средства, методы и приемы обучения истории умственно отсталых детей во вспомогательных классах и специальных школах дореволюционной России. Проанализированы взгляды отечественных и зарубежных ученых-дефектологов на проблему преподавания истории умственно отсталым школьникам. Осуществлен анализ содержания учебного курса по истории и школьного предмета «Закон Божий» в дореволюционных учреждениях для умственно отсталых детей. Раскрыто основное содержание методических пособий по истории конца XIX века.

*Ключевые слова:* умственно отсталые дети, история, методика преподавания истории, дореволюционный период.

**Kosenko Y. N. Formation of historical knowledge in mentally retarded children in Ukraine in the prerevolutionary period**

The article deals with the problem of studying historical material mentally retarded children in Ukraine in the prerevolutionary period, the questions of a system of schools for people with impaired intellectual development in the late nineteenth beginning of the twentieth century. Investigated the means, methods and techniques of teaching History of mentally retarded children in auxiliary classes and special schools in prerevolutionary Russia. Investigated the views of domestic and foreign scholars defectology the problem of history teaching mentally retarded children. The analysis of the content of the training course on the history and school subject «Act of God» in the prerevolutionary institutions for mentally retarded children. The article deals the basic content of teaching aids on the history of the late nineteenth century.

*Keywords:* mentally retarded children, history, methodology of history, prerevolutionary period.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2014 р.  
Статтю прийнято до друку 2014 р.  
Рецензент: д. п. н., проф. Дегтяренко Т. М.